

**Franz Kafka'nın 'DEĞİŞİM' adlı öyküsü ile Wolfgang
Hildeshelmer'in 'NİÇİN BİR BÜLBÜL'e DÖNÜŞTÜM' adlı
öyküsünde 'DÖNÜŞÜM' problemi**

Dr. Ahmet AKYOL*

Gregor Samsa bir sabah tedirgin düşlerden uyandığı zaman, kocaman bir böceğe dönüşmüş buldu kendini. Bir zirh gibi sertleşen sırtı üzerinde yatıyor, başını biraz kaldırıncaya, yay biçiminde katı bölmelere ayrılıp bir kümbet yapmış kahverengi karnını görüyordu (S.71).

Kafka'nın 'Değişim' adlı uzun öyküsü böyle başlıyor. Gregor Samsa hayal görmüyor, gerçekten de bir böceğe dönüşmüştür.

Bana da ne oldu böyle diye düşündü Gregor Samsa. Hayır düş falan değildi (S.71).

O, bundan böyle hayatını bir böcek olarak sürdürmek zorunda kalacaktır. Acaba bu değişim nasıl gerçekleşmiştir ve sebepleri nelerdir? Bu ve benzeri sorular açıklık kazanmamıştır; ne başlangıçta ne de eserin herhangi bir yerinde bu konuya hiç yer verilmemiştir. Okuyucu ilk anda bu soruların cevabını bulurum düşüncesiyle eseri okumaya koyulurken, ilgi başka taraflara çekilmekte ve okuyucunun kafasında beliren bu ilk soru yavaş yavaş değerini kaybetmektedir. Bunun yerini başka ilginç bir soru almaktadır. Gregor Samsa bir böcek olarak hayatını nasıl sürdürecektir? Onu, ne gibi tehlike ve zorluklar beklemektedir? Esasen öykü de bu yönde gelişmektedir. Gregor Samsa'nın her hareketi ve kafasından geçen her düşünce, en ince ayrıntılarına kadar verilmektedir. Bu teknik, realist ve naturalist yazarların anlatım tekniği ile bağdaşır görünmektedir. Kafka'nın bütün kahramanlarında var olan, ayrıntıları gözleme özelliğini Gregor Samsa'da da görmekteyiz¹. Kahramanlar bu özelliği taşımak zorundadırlar; çünkü onların kaderleri bu ayrıntılarla çok yakından ilgilidir. Bu ayrıntılar onların hayat çizgisinde önemli roller oynamaktadır². Kahramanların bu özelliği,

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Heinz Hilmann, in: Deutsche Dichter der Moderne, herausgegeben von Benno von Wiese, S. 293.

² aynı eser. S.294.

Kafka'nın kendisinde de mevcuttur. Kafka, çevrenin kendisi için hayatı bir önem taşıdığını ve çevreyi gözetlerken 'Mikroskop-Gözler' kullandığını ifade etmektedir³. Bu nedenle Kafka'nın 'Değişim' ini okurken, örneğin realist yazarlardan Theodor Storm'un 'Martha ve Saati' isimli novelini hatırlamamak mümkün değildir. Her ikisinde de kahramanların bakış açısından olmak üzere ele alınan ortam ve o ortamda olup bitenler en ince ayrıntılarına kadar işlenmiştir. Ayrıntılara gidildiği için de mekân oldukça dar tutulmuştur. 'Martha ve Saati'nde ele alınan mekân, Martha'nın biricik odasıdır ve okuyucu, novelin bütününde sadece bu odayı ve bu odada olup bitenleri izlemektedir. Aynı şekilde Gregor Samsa'yı da Martha gibi kendine ait odada yalnız başına görmekteyiz. O, çevresinde göreceği veya duyacağı en ince ayrıntıyı kaçırmamak zorundadır. Çünkü bilmektedir ki olup biten herşey, içinde bulunduğu durumla yakından ilgilidir. Bir böcek olarak nasıl karşılandığını, çevresindeki insanların tepkilerinin neler olduğunu bilmek zorundadır. Bu, onun için çok önemlidir; neredeyse kaderini etkileyecektir. Ona, hayatını bir böcek olarak sürdürebilmesi için ya bir güç verecek ya da başkalarına, daha doğrusu ailesine, yük olmanın verdiği ruhsal çöküntü ile yaşama gücünü yitirecektir. Acaba Gregor Samsa, bir böcek olarak yaşama gücünü kendinde bulabilecek midir? Bu gücü ona kim verecek veya bu gücü ondan kim alacaktır? Bu tür soruların cevabını, eserde bulmak hiç de zor olmayacaktır.

Kendimi isteyerek bülbüle dönüştürdüm; ne buna iten sebepler ne de benim kararım alışılmış şeylerden olmadığı için bu değişimin öyküsünü anlatmaya değer buluyorum (S. 74).

Wolfgang Hildesheimer'in bu kısa öyküsü de Kafka'nın 'Değişim'i gibi hemen hemen aynı paralelde başlamaktadır. Her ikisinde de değişim gerçekleşikten sonra olaylar gelişmektedir. Okuyucu, bir oluşum sürecini değil de olmuşu ve sonrasını izlemektedir. Şu farkla ki Kafka'nın öyküsünde olmuş ve sonrası öykünün esasını oluşturmasına karşın W.Hildesheimer'in kısa öyküsünde bu husus sadece birkaç cümle ile geçiştirilmiş ve öykünün hemen hemen tamamı 'Ben'in kendi ağzından, dönüşüm öncesi , bir nevi otobiyografi biçiminde verilmiştir ve bir romana konu olabilecek genişlikteki bir hayat hikayesi öyküde yerini almıştır. Bu hayat hikayesi, 'Geriye Dönüş' biçiminde sunulmaktadır ve hemen hemen öykünün tamamını

³ aynı eser. s.102-106.

kapsamaktadır. Kafka'nın 'Değişim'inde, bu 'Geriye Dönüş' tekniği sadece birkaç yerde hem de hikayenin kapsamına göre oldukça az kullanılmaktadır. Bu yerlerde Gregor Samsa'nın geçmişi ile ilgili bazı bilgileri anlatıcının aracılığıyla öğrenmekteyiz. Bu bilgiler, özellikle Gregor Samsa'nın değişim öncesi ile değişim sonrasını mukayese etme gereğinin ortaya çıktığı yerlerde verilmektedir. Tıpkı Hildesheimer'in öyküsünde olduğu gibi bu 'Geri Dönüş'lerden Gregor Samsa'nın ailesini tanıma fırsatını bulmaktayız:

Tek düşüncesi, hepsini de tam bir umutsuzluğa sürükleyen iflas felaketini ailesinden elden geldiği kadar çabuk unutmamasını sağlamak olmuştu. Dolayısıyla olağanüstü bir çalışmaya koyulmuş, göz açıp kapayacak kadar kısa sürede firmada bir yardımcı iken bir propogandistliğe yükselmişti. . . Ne güzel günlerdi bunlar (S. 102).

Bu ve buna benzer 'Geriye Dönüşler' öyküye sadece bir çeşni katmaktadırlar ve esasen geçmişi detaylarıyla verme amacını taşımamaktadırlar; daha ziyade Gregor Samsa'nın değişiminden sonra karşılaştığı haksızlıklara birer karşı mesaj olarak belirlemektedirler. Bu yerlerde anlatıcı adeta Gregor'dan yana bir tavır ortaya koymaktadır:

Oysa Gregor o kadar çok para kazanmıştı ki, bütün ailenin geçim yükünü taşıyabilecek duruma gelmiş ve taşımıştı. Günün birinde ise, gerek aile fertleri, gerek Gregor alışılmışı duruma, Gregor'un verdiği para evden şükranla alınıp kabul ediliyordu. Gregor da seve seve bu parayı veriyordu (S.102).

Yine başka bir yerde, Gregor'un kız kardeşini konservatuara göndermek için hiçbir masraftan çekinmediği ve ailesi için çalışıp çabaladığı gibi, onun özverisini vurgulayan şu ifadeleri görmekteyiz :

Kendisinin tersine, müziğe bayılan ve harikulâde viyolin çalan kız kardeşini gelecek yıl, bunun ortaya çıkaracağı, ama kendisinin başka bir yoldan yine giderebileceği büyük masrafa aldırmaksızın konservatuara yollamak, gizlice içinde yaşattığı plandı Gregor'un (S.103).

Gregor Samsa ailesi için canla başla çalışan ve kazandığı parayı sadece ailesinin daha iyi şartlarda geçinebilmesi için

harcayan ve bu yönüyle ailesinden kabul gören biriyken, değişiminden sonra ailesinin ona karşı olan davranışlarında olumsuz çok büyük değişiklikler olmuştur. O, artık işe yaramayan, kazancı olmayan biridir; ailesine yük olmaktadır. Esasen daha önce ona gösterilen yakınlık ve sevgi, kişiliğinden değil de aile içindeki fonksiyonundan kaynaklanmaktaydı; bu fonksiyonunu yitirince ona gösterilen yakınlık ve sevgi de kaybolmuştur. Hatta değişiminin ilk günlerinde kız kardeşinin dışında ailesinden hiç kimse, yani anne ve babası, onu görmek dahi istememektedirler; sonraki günlerde Gregor'u tesadüfen görmüş ve ürkünmüşlerdir. Bütün gününü küçücük odasında geçiren Gregor da onlara görünmemek için elinden gelen çabayı göstermiş ve oda kapısının her açılışında odasındaki kanapenin altına girip saklanmıştır. Zamanla kız kardeşi de anne ve babası gibi, Gregor'a karşı gösterdiği müsamahakâr tavrını değiştirecek ve onlardan daha ileri giderek şöyle haykıracaktır :

Sevgili anneciğim, sevgili babacığim, bu böyle yürüme-
yecek. . . Bu canavarın yanında kardeşimin adına
ağızma almak istemediğim için şöyle söyleyeceğim, bu
belayı başımızdan atmadan olmayacak (S.134).

Anne ve babası da bu düşünceye katıldıklarını ifade edeceklerdir. Gregor Samsa kız kardeşinin de belirttiği gibi artık bir canavardır. Onun için zor günler başlamıştır. Özellikle kız kardeşinin tavrındaki değişiklikler onu çok etkilemektedir. Gregor, bu haliyle onlara mutsuzluk getirdiğinin farkındadır. Bu yüzden de suçluluk duygusuna kapılmaktadır. Bu ve benzeri duyguları Hildesheimer'in kısa öyküsünde daha bariz bir şekilde ve ana motif olarak görmekteyiz. Bu duygular Gregor Samsa'nın ölümüne 'Niçin bir bülbüle dönüştüm' adlı öyküde de 'Ben'in kendisini, isteyerek bülbüle dönüştürmesine sebep olmaktadır.

Kafka'nın 'Değişim'inde problem, değişimden sonra ortaya çıkmakta ve Gregor'un ölümüyle son bulmaktadır. Böylece ölüm, bir kurtuluş olmaktadır. Bu sonuç, aynı zamanda okuyucunun zihninde öykünün devam etme olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Hildesheimer'in öyküsünde, sebep ve sonuç bakımından Kafka'nın 'Değişim'inin tam tersi bir durum sergilenmektedir. 'Ben'in kendi arzusuyla kendini bülbüle dönüştürmesinin altında 'Ben'in psikolojik durumundan kaynaklanan sebepler yatmaktadır. Öyküde ağırlık noktasını bu sebepler oluşturmaktadır; zaten öykünün adı da bu doğrultudadır ve öykü bu nedenleri açıklamak için vardır.

'Ben' öyküsüne başlarken, hiçbir etki altında kalmadığını ve tamamen kendi iradesiyle bülbüle dönüştüğünü itiraf

etmektedir; yer yer de hiçbir şekilde pişmanlık duymadığını belirtmektedir. Daha sonra hayat hikayesine başlamakta ve ilk planda ailesini tanıtmaktadır, ama yüzeysel olarak. Bunu yaparken, ailesi hakkında iyi ve kötü yönde herhangi bir eleştiri getirmemektedir. Bu nedenle de okuyucu, onun ruhsal durumunu değerlendirmede aile yaşantısına bakma gereğini duymamaktadır. Sadece bir yerde yine herhangi bir eleştiri getirmeden babasının bir özelliğini dolaylı olarak göstermektedir:

Babamın çalışma odasına gidip sihirbazlık dersleri almam için ricada bulunduğum günü hatırlıyorum. O, kaplumbağaların dünyasına dalmış ve beni farketmiyordu bile. Ricamı kendisine ilettim, o da hemen kabul etti (S.75).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, babası kendini hep işine veren ve bu yüzden çevresiyle pek ilgilenmeyen, biraz da dalgın biridir. Böylece 'Ben'in babasından yeterince ilgi görmediğini söyleyebiliriz. Bu ilgisizlik belki de onun kendini kanıtlama gibi bir düşünceye kapılarak sihirbazlığını daha da geliştirmek istemesine yol açmış olabilir. 'Ben' bu hususta herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Ayrıca, hiç bir şekilde de böyle bir sorunu olduğu izlenimi uyanmamaktadır. Onun asıl sorunu, kendisinin de zaman zaman ifade ettiği gibi, başkalarına zarar verme korkusudur. Bu korku içinde nasıl oluşmuştur? sorusunun cevabını öyküde bulmak pek mümkün olmamaktadır. 'Ben' daha ziyade kendi dünya görüşünü açıklamaya çalışmaktadır; düşünceleri tamamen kişiseldir ve tartışma götürür niteliktedir.

'Ben', insanı ilişkilerden uzak bir hayatın özlemi içindedir. O, artık sihirbazlık mesleğinde zirveye ulaşmış, hatta insanları hayvan şekline dönüştürebilme becerisini kazanmıştır. Ama kesinlikle bu becerisini kullanma gibi bir şey aklından geçmemektedir. Çünkü böyle bir şeyi haklı gösterecek bir neden bulamamaktadır. 'Ben'de bir insan olarak yaşama sevinci giderek kaybolmaktadır; dünyaya bakış açısında ve olaylara yaklaşımında umursamaz bir tavır içindedir. Hayattan zevk aldığı söylenemez. İşte bu ruh hali içindeyken bir kuş olma arzusuna kapılır. Balangıçta böyle bir şeyi gerçekleştirme gücünü kendinde bulamaz, zorlayıcı bir neden de henüz söz konusu değildir. Ancak daha sonra gelişen olaylar ve bu olayların derin etkileri onun bu arzusunu hiç vakit kaybetmeden gerçekleştirmesine yol açacaktır.

Bu olaylardan ilki, gazeteci arkadaşı Dr.Werhahn'ın 'Ben'i ziyareti esnasında mesleğinin zorluklarından yakınarak 'artık bıktım' demesi ve daha sonra da 'Ben'in sahip olduğu iki

kaplumbağadan birini göstererek, 'şimdi o kaplumbağanın yerinde olmak isterdim' şeklinde bir ifade kullanması üzerine gerçekleştirdiği değişim olayıdır. 'Ben' olayı şöyle anlatmaktadır:

Bu, onun son sözleri oldu. Sihirli değneğimi aldım ve onu kaplumbağaya dönüştürdüm. Dr. Werhahn'ın gazeteciliği de böylece son buldu. Ama bu değişim sayesinde ömrü daha da uzun olacak, çünkü kaplumbağalar çok uzun yaşarlar. Benim açımdan ise bu bir başarı idi. Diğer taraftan da üç kaplumbağam olmuştu. (Yanlış anlaşılmasını için şu açıklamayı yapmak istiyorum: diğer iki kaplumbağayı satın almıştım.)S. 78.

'Ben', bu olayı anlatırken çok rahattır, hatta çok esprili bir kişilik sergilemektedir. Özellikle parantez içinde kullandığı ifade, bu bakımdan değerlendirilecek olursa dikkat çekicidir. Ama yine de yaptığı işin doğru olup olmadığı hususunda endişe duymaktadır. Çünkü ani bir kararla bu değişimi gerçekleştirmiş ve ilk anda arkadaşının arzusunu yerine getirme gibi, kendince haklı bir nedene dayandırmıştır. Ama aradan geçen zaman onu bu düşüncesinde kuşkuya düşürmüştür.

İkinci değişim olayını da yine 'Ben' şöyle anlatmaktadır:

Temmuz ayında bir öğlen sonrasıydı. Bir gazinonun bahçesinde ıhlamur ağacının altında oturmuş elma suyu içiyordum. Yalnız olmaktan zevk duduyordum. Biraz sonra beş kızdan oluşan bir gurup bahçeye geldi ve benim yanımdaki masaya oturdular. Güzel ve kıbar kızlara benziyorlardı. Fakat şarkı söylemeye başladıklarında ben çok rahatsız oldum ve bu rahatsızlığım gittikçe arttı. Kızlardan birisi mandolini ile şarkıya eşlik ediyordu. Önce 'çok uzaklara, çok uzaklara gitsem' şarkısını söylediler, sonra da 'bir kuş olsaydım, İki de kanadım, sana uçardım' diye devam ettiler. . . Masalarına doğru gittim, sihirli değneğimi salladım . . . ve birden beş serçe havalandı ve sesler çıkararak uçup gittiler. Sadece beş boş bira bardağı ile birkaç ısırılmış tereyağlı ekmek ve yere düşen bir mandolin geride kaldı. S.79.

Tıpkı birinci değişim olayında olduğu gibi, bu olaydan sonra da 'Ben', yaptığı işin doğru olup olmadığı hususunda tereddüt

içindedir. Duygusal davranmış olabilirim gibi düşünceler, onu rahatsız etmektedir. Yaptığı işlerden pişmanlık duyan, kararsızlık içinde bocalayan, zayıf bir kişilik sergilemektedir. İçinde bir korku vardır; ama bu korku yakalanma ve mahkûm edilme korkusu değildir. 'Ben', bunu özellikle vurgulamaktadır:

Yaptığım işlerin sonuçlarından yani mahkûm edileceğimden korktuğum için kendi değişimimi istediğim düşünülmesin. (Beni tevkif edecek polisleri istediğim anda cüce veya ona benzer şeylere dönüştürmek benim için bir çocuk oyuncuğı idi). S.80.

'Ben', bundan böyle sahip olduğu bu yeteneğinin, çevresi için bir tehlike oluşturduğunun bilincindedir. Bu nedenle, hiç zaman kaybetmeden kendi değişimini gerçekleştirmek istemektedir. Neden özellikle bülbül tercih ettiğini de şöyle açıklamaktadır :

Bülbülü seçmem tesadüf değil. Bir kuş olmak istiyordum. Çünkü müziğı seviyordum. . Geçen yılın eylül ayında yatak odama gittim, pencereyi ardına kadar açtım, kendimi bülbüle dönüştürdüm ve uçup gittim. Pişman değilim.
Şimdi mayıs ayı. Vakit akşam. Birazdan hava karacak. Sonra ötmeye başlayacağım veya insanların ifadesiyle şakıyacağım. S.81.

'Ben'in öyküsü burada son buluyor, kendi değişimini gerçekleştirmiş ve bülbül olmuştur. Böylece bütün insanî sorunlarını kendince halletmiş olmaktadır. Şimdi ise ortaya yeni bir soru çıkmaktadır. 'Ben'i bir bülbül olarak ne gibi sorunlar beklemektedir? 'Ben' için yeni ve bilinmezlerle dolu bir hayat başlamıştır.

Kafka-Hikayeler, Çeviren : Kamuran Şipal, Cem Yayınları 1974
Wolfgang Hildeshimer, Lieblose Legenden, Suhrkamp Verlag,
Frankfurt am Main, 1968